

הסתירה בין השתתפות לבין דיון מעמיק בטלוויזיה הקהילתית בקיבוץ אמיר הר־גיל ורועי דודזון

המאמר בוחן את האפשרות לקיומם של דיון מעמיק והשתתפות נרחבת באמצעי של תקשורת קהילתית. באמצעות סדרה של ראיונות עומק עם קהל קיבוצי ועם אנשי צוות ההפקה בקיבוץ הוא מנתח תכנית שבועית פופולרית של טלוויזיה קהילתית, שהתקיימה בקיבוץ אחד, ואת הסיבות שהביאו לביטול הפקתה. הממצאים מלמדים על קונפליקט מובנה בין מטרות של דיון לבין מטרות של השתתפות. אנו ממליצים כי מנהיגי הקהילה יקבלו עליהם תפקיד פעיל יותר בתמיכה באמצעי התקשורת של הקהילה ומאמינים כי הזמנת שירותים מקהילות שכנות עשויה להקל על הטלוויזיה הקהילתית בהפקת תוכן בעל אופי דיוני.

מילות מפתח: השתתפות, דיונים, טלוויזיה קהילתית, קיבוצים, שיתוף תושבים, מרחב ציבורי, קהילה, ישראל

המאמר מתמקד בהצלחתה של תכנית שבועית של טלוויזיה קהילתית (להלן ט"ק), שזכתה לצפייה נרחבת בקיבוץ בישראל בסוף שנות ה־90 ובתחילת שנות ה־2000, ובביטולה המפתיע בתקופה שנתפסה כשיא הצלחתה. לצורך הדיון נשתמש במושג "הון

* ד"ר אמיר הר־גיל, בית הספר לתקשורת, המכללה האקדמית נתניה, והתכנית לתרבות הקולנוע, אוניברסיטת חיפה.

דואר אלקטרוני: amir@netanya.ac.il

ד"ר רועי דודזון, החוג לתקשורת, אוניברסיטת חיפה.

דואר אלקטרוני: roei@com.haifa.ac.il

גרסה מוקדמת של המאמר פורסמה בשנת 2010 בכתב העת *International Journal of Communication*, 4, 778-798. הכותבים תרמו תרומה שווה למאמר זה.

חברתי" ובמושג "דיון" (deliberation) כדי לבחון את הגורמים המוסדיים והפריטיים התורמים להצלחתה של תקשורת קהילתית או לכישלונה. המושגים ישמשו אותנו כדי לבחון את הדרכים שאמצעי התקשורת יכולים לתרום באמצעותן ללכידות חברתית ולשלטון דמוקרטי ולשקול אם מטרות אלו משלימות זו את זו או מנוגדות זו לזו. מממצאים אלו ננסה להסיק מסקנות יישומיות כדי להחיל גם על תקשורת קהילתית אחרת במטרה לשמור על יכולתה לשמש בה בעת זירה – הן לדיון והן להשתתפות – בעבור חברי הקהילה.

המרחב הציבורי: המתח בין השתתפות לבין דיון

ניתוחנו נסמך על הרעיון כי השתתפות פוליטית ישירה ורחבה ודיון פוליטי יעיל הם שני ממדים מרכזיים בדמוקרטיה. התדיינות היא פעילות מסורבלת ובדרך כלל מרוחקת מתפקה פוליטית ממשית, ואילו צורות ישירות אחרות של השתתפות מכוונות בדרך כלל לשינוי פוליטי מידי.

השקפות מסוימות על הדמוקרטיה טוענות כי דיון יעיל הוא המפתח לשלטון דמוקרטי. לפי אידאל זה, הדרך העיקרית בדמוקרטיה ליברלית, שבה הציבור יכול להשפיע על המדינה (ועל דרך ההרחבה, על כל סמכות פוליטית מרכזית אחרת), היא השתתפות בדיון רציונלי-ביקורתי בסוגיות עכשוויות במקומות שבהם יחידים מצויים באינטראקציה כשווים בין שווים, בעת שהם מתעלמים מן המעמד החברתי של כל אחד ואחד מהם (Habermas, 1962/1991). אם כך, "התדיינות היא דיון ושיחה המכוונים להפקת דעות רציונליות ומידעות היטב, שבהם המשתתפים מוכנים לשנות עדיפויות לאור דיון, מידע חדש וטענות הנשמעות מפי חברים-משתתפים" (Chambers, 2003, p. 309). בבסיס הגדרה זו מצויה ההכרה כי דיון נולד ממצב של מחלוקת, של קונפליקט נשלט, ומוביל יחידים לשנות את גישותיהם כאשר הם נחשפים להשקפות שונות של אזרחים אחרים. בקונפליקט כזה יכול להתקיים רכיב מופגן של ביקורת חד-כיוונית או הדדית, או לכל הפחות הזדמנות לביקורת עצמית בעקבות הדיון (Offe, 1997), בעקבות החשיפה לעמדות המנוגדות הנחשף. לדברי דיואי, הדיון הוא לב-לבה של הדמוקרטיה: "דמוקרטיה היא יותר מאשר צורת משל. היא בראש ובראשונה דרך שבה בני אדם יכולים לחיות יחדיו משום שיש להם עניינים משותפים (associated living), חוויה מתוקשרת ומשותפת" (Dewey, (conjoint communicated experience), p. 87, 1916/1966).

תפיסה אחרת גורסת כי "השיחה אינה לב-לבה של הדמוקרטיה" (Schudson, 1997). פעילויות דמוקרטיות רבות דורשות השתתפות ישירה, אך אינן דורשות בהכרח דיון; חינוך פוליטי, גיוס, הפגנה, מסעי בחירות וארגון בסיסי הם פעילויות מסוג זה. לעתים יש צורך להגביל חילופי שיח על מנת לאפשר ביטוי משכנע (אך לא אלים) של רצון פוליטי. דיון עשוי שלא להועיל באותם מקרים (למשל, בעת הפגנה) (Walzer, 1999).

בחקר המקרה שלפנינו השתתפות ישירה פירושה, בראש ובראשונה, השתתפות בהפקה תקשורתית ולאחר מכן השתתפות בתחומים שיתופיים אחרים (כגון חגיגות, עבודה משותפת) בעקבות חשיפה לתוכן של תקשורת קהילתית, המספקת מידע על הזדמנויות להשתתפות.

יש הטוענים שמרבית צורות ההשתתפות עולות בקנה אחד עם דיון, כלומר תנאים המתאימים לאחד ימצאו מתאימים גם לאחר. למשל, ברבר (Barber, 1998, p. 37) מתאר חברה אזרחית כמקום שבו "אזרחים דמוקרטים הם פעילים, אחראים ומשתתפים פעילים בקבוצות ובקהילות, שחרף העובדה שהם דוגלים בערכים שונים וחרף העובדה שקיים ביניהם ניגוד אינטרסים – הם מחויבים לברר את הבדלי ההשקפות האלה בעזרת חקירת המכנה המשותף, ביצוע עבודות ציבוריות ושקידה על קיום יחסים הדדיים". ואולם, נראה כי גוף הולך וגדל של עדויות אמפירית – הן היסטורית והן עכשווית – מעיד כי קיים מתח פנימי בין דיון יעיל לבין הבטחת השתתפות ישירה ורחבה. הסיבה לכך היא שלעיתים קרובות ההשתתפות היא פעילות של אנשים בעלי דעות דומות הפועלים יחד, ואילו דיון, לפי ההגדרה, הוא תוצר של אינטראקציה בין יחידים שאינם מסכימים זה עם זה. מצד אחד, מוץ (Mutz, 2006, p. 123) מוצאת כי מי שמנהלים שיחות רבות יותר עם אנשים החולקים על דעותיהם, נוטים להיות סובלניים יותר, אך הם נוטים גם להשתתף פחות בזירות פוליטיות: "אנשים הנטועים ברשתות חברתיות הטרוגניות מבחינה פוליטית נרתעים מפעילות פוליטית כדי להימנע מלסכן את יחסיהם החברתיים." מן הצד האחר, סביר יותר שמי שחווים הסכמה רבה יותר ברשתות הבין-אישיות שלהם, ישתתפו ויזדהו מבחינה פוליטית, משום שהחיים באווירה שבה רבים מסכימים עם דעותיך גורמים לכך שהצהרה פומבית על הזדהות פוליטית מסוכנת פחות (למשל, השתתפות בהפגנה). ואולם, ברשת בין-אישית הומוגנית אנשים יתדיינו פחות, מפני שדיון הוא פעילות לא נוחה, שבה יחידים נדרשים לחשוף את דעותיהם בפומבי בפני אזרחים בעלי דעות שונות (Schudson, 1997). הדיון אמנם מותנה בהיגיון, אך מרבית הצורות האחרות של השתתפות פוליטית מחייבות יכולות אחרות, כגון "להט, מחויבות, סולידריות ואומץ" (Walzer, 1999, p. 59).

סקירה של המפה הפוליטית בארצות הברית למן הקולוניאליזם ועד העידן המודרני מגלה עדות מעטה בלבד למרחב ציבורי כוללני, המאפשר דיון והשתתפות בעת ובעונה אחת. בימי הזוהר של ההשתתפות הפוליטית, שהיו במחצית המאה ה-19, הדבר נעשה על בסיס מפלגתי והונע מכוח עיתונאות מפלגתית או מפלגות המוניות. כאשר איבדה העיתונאות את זהותה המפלגתית והמפלגות נטו להדגיש פחות את הניעות ההמונית, תהליך שהחל במאה ה-20, הפך הדיון הפוליטי למקובל מעט יותר, אך ההשתתפות הפוליטית פחתה (Schudson, 1997). הברמס (Habermas, 1962/1991), שראה במרחב הציבורי מקום פתוח לכלל האזרחים שעשויה להיווצר ולהתגבש בו דעת קהל, הכיר בסופו של דבר בכך שהמרחב הציבורי הבורגני היה לא יותר ממבנה שברירי חולף,

שבתוך זמן קצר מאוד נשטף על-ידי להצנים מסחריים. מבקריו של הברמס (למשל, Fraser, 1990) ציינו שגם כתופעה חולפת הייתה במרחב הציבורי הדרה רבה יותר, במונחי מגדר ומעמד, מכפי שהברמס הודה.

ברור כי דיון המוני אינו מופיע באופן ספונטני. לפי גישה אחת, על מנת לגרום לדיון המוני לפרוץ, ולו לתקופה מסוימת, יש להקים מוסדות חברתיים מיוחדים, למשל "יום דיון" אחת לארבע שנים. אורחים רבים עשויים להיות מוגעים מן הרצון להציג את דעתם לאחרים ולהיחשף לדעות אחרות ואחר כך לערוך דיון משותף בקבוצה (Ackerman & Fishkin, 2005). לפי גישה אחרת, יש לגבש קבוצות גדולות של אזרחים שיפעלו לצד ארגונים רשמיים אחרים על מנת לחולל שינוי פוליטי, למשל, ולגרום להם לקבל עליהם תפקיד פעיל בבנייה מחדש של בתי ספר (Boyte, 1993). כאשר מתכננים כראוי תקשורת קהילתית, היא יכולה להיות אחד הגורמים בצירוף של מוסדות דיון כוללניים, המאפשרים השתתפות מתמשכת או מזדמנת כאחת של חברים רבים בקהילה, בשעה שהיא גם מפיקה תוכן המביא להשתתפות נוספת ולדיון מעבר לתחום התקשורת. על יסוד תאוריית ההון החברתי, אנו סבורים כי השתתפות ישירה ודיון נסמכים על סוגים שונים של קשרים חברתיים ויש להקפיד על איזון עדין ביניהם.

הון חברתי

הון חברתי הוא "היכולת של שחקנים להבטיח יתרונות בזכות חברות ברשתות חברתיות או במבנים חברתיים אחרים" (Portes, 1998, p. 6), והוא מתייחס למשאבים המופקים על-ידי "חברות בקבוצה" (Bourdieu, 1986/1997, p. 51). יש בכוחם של יחידים להשתמש בהון חברתי, אולם הדבר "הוא חלק בלתי נפרד ממבנה היחסים בין השחקנים ובינם לבין עצמם" (Coleman, 1988, p. 98). ניתן להבחין בין קשרים חזקים הקושרים יחד יחידים ברשתות הומוגניות של קרבה וידידות, לבין קשרים חלשים הקושרים יחידים ברשתות רופפות יותר של היכרות, המגשרות על פני הבדלים (Granovetter, 1973; Putnam, 2000).

פורטס (Portes, 1998) הבחין בין הון חברתי לבין השלכותיו. הבחנה זו לא נשמרה תמיד, ומקצת המחקרים בתחום התקשורת (Hooghe, 2002; Shah, McLeod, & Yoon, 2001) ראו באחת ההשלכות – השתתפות פוליטית ישירה – חלק מן ההון החברתי. ואולם, ההקפדה על הבחנה זו חשובה ביותר למחקרנו, מאחר שהיא בוחנת את מערכת היחסים בין שני תוצרים של הון חברתי – השתתפות פעילה ודיון מעמיק.

כמו רבים אחרים, פוטנס (Putnam, 2000) מניח כי ההשלכות של הון חברתי הן בעיקר חיוביות. ואולם, אם נאמץ את הגישה שהון חברתי מתבסס הן על קשרים חזקים והדוקים והן על קשרים חלשים ומגשרים, נוכל לטעון כי החוויה התקשורתית יכולה להיות בעלת השלכות חיוביות ושליליות כאחת על הון חברתי, כשהיא שומרת על סוג אחד ומכרסמת בסוג האחר (Williams, 2006). כיצד יכול הון חברתי להיות בעל השלכות

שליליות? כאשר אדם מוקף קשרים חזקים רבים, ההון החברתי שלו אכן רב, אך החירות שהוא נהנה ממנה עלולה להיות מוגבלת (Portes, 1998). גרנובטר (Granovetter, 1973) גורס שאף אם יש בקהילה קשרים חזקים רבים, היעדרם של קשרים חלשים ומגשרים בתוך הקהילה עשוי להקשות עליה להתגייס לפעילות פוליטית, שכן היא תהיה מפוצלת לקבוצות סגורות המנותקות זו מזו. בהקשר של תקשורת קהילתית, השתתפות בהפקת תוכן המעודד פעילויות משותפות עשויה, מצד אחד, להתבסס על קשרים חזקים ואף לחזקם. מן הצד האחר, השתתפות בהפקת תוכן הבנוי על דיון, שבו נפגשות השקפות מתנגשות, יכולה להתבסס על קשרים חלשים בין יחידים החולקים זה על זה. כמו כן, היא יכולה לסייע בשמירה על קשרים מעין אלו בין מפיקי התקשורת הקהילתית לבין הקהל, הצופה בתוכן הדיון (גם אם הוא עצמו אינו משתתף בהפקה). בהתחשב בהשלכות המגבילות האפשריות של קשרים חזקים ובחשיבותם של קשרים חלשים ניתן לטעון כי ט"ק חייבת לכלול תמהיל של תוכן ושל דפוסי הפקה, המתבססים הן על דיון והן על השתתפות.

השתתפות, דיון ותקשורת קהילתית

אפשר להגדיר ארגונים של תקשורת קהילתית כ"עמותות, שלא למטרת רווח, הנשלטות על-ידי הקהילה. הן מספקות גישה להפקה ולהפצה... אך גם מאפשרות השתתפות בניהול השוטף של העמותה ופיתוח טכנולוגיות" (Rennie, 2007, p. 31). הגדרה זו של תקשורת קהילתית מדירה במפורש את התקשורת המסחרית בעלת המכוונות המקומית. נראה שמקצת המחקרים העוסקים בתקשורת קהילתית מתבססים על ההנחה כי היא משרתת קהילות חלשות, הקוראות תיגר על הסדר ההגמוני. למשל, לואיס (Lewis, 2008, p. 27) טוען כי "משתמשים בתקשורת קהילתית באופן גורף כביטוי לקבוצות שוליים או לקבוצות מקופחות המגדירות את עצמן על-פי מין, גיל, העדפה מינית או בידוד גאוגרפי... ואולם, בהקשר האירופי העכשווי השאלה עוסקת בעיקר ב'קבוצות אתניות' של מיעוטים". לפי מושגים אלו, תקשורת קהילתית היא כלי קהילתי שנועד להעצים את הקהילה המקופחת כדי שתוכל לעמוד מול "המרחב הציבורי העיקרי" (Forde, Foxwell, & Meadows, 2003) ואיננו משמש בהכרח זירה לדיון פנימי בתוך הקהילה עצמה. גם ביסודו של המושג הדומה – תקשורת אלטרנטיבית – מצויה ההשערה כי התרומה המרכזית של מוסדות אלו היא מתן קול ציבורי לקהילות שקולן לא נשמע עד כה, והן בעלות עניין משותף, כגון פועלים, מיעוטים מגדריים וקבוצות מתאה (Atton, 2002).

ממחקרים העוסקים בתקשורת קהילתית עולה כי היא עשויה לתרום תרומה של ממש להון החברתי של הקהילה "על-ידי פרסום אירועים מקומיים, התעסקות ב'רכילות' קהילתית, שימוש באנשים מקומיים כמנחים והצגת חזית נגישה לבני הקהילה ולשומעיה" (Meadows, Forde, Ewart, & Foxwell, 2007, p. 2). הקהל מעריך

את תפקידה של התקשורת הקהילתית בשיקוף תרבותו הייחודית, כפי שהיא מגולמת במוזיקה ובצורות תרבות אחרות, וגם בכך שהיא מפגישה את הקהל ומזמנת לפתחו נוף תרבותי מגוון. תקשורת קהילתית מסוגלת אפוא לספק את המידע הנחוץ להשתתפות בפעילות קהילתית ואף עשויה לשמש כלי לחולל שינויים חברתיים בקנה מידה קטן ברמה המקומית (King & Mele, 1999).

יתר על כן, הממשק הנגיש בין אמצעי התקשורת לבין הקהילה הסובבת מנמיך את המחסומים המונעים השתתפות משותפת ביצירת תקשורת ומביא לכך שארגון התקשורת עצמו הופך לנקודת מוקד להשתתפות. הדבר מאפשר לאנשים לשתף פעולה – באופן מזדמן או מתמשך – בהפקה משותפת לטובת הכלל, וניסיון זה יוצר אמונה רבה יותר בעילותם הפוליטית בתוך מסגרת קהילתית (Higgins, 1999; King & Mele, 1999).

במילים אחרות, קיימת עדות לכך שתוכן המופק על-ידי תקשורת קהילתית מחזק את תחושת הקיום של הקהילה. חשיפה אליו עשויה לעודד השתתפות משותפת נוספת, והשתתפות כזאת תחזק את הקשרים בתוך הקהילה. נוסף על כך, תהליך ההפקה הכרוך ביצירת תקשורת קהילתית הוא כלי יעיל בקידום קשרים חברתיים – בעיקר קשרים חזקים – בקהילה בעלת פוטנציאל של התנגדות למסד התקשורת.

אנו מבקשים להציג תקשורת קהילתית ממבט משלים, שיתמקד במקרים שבהם הקהילה היא לאו דווקא מקופחת או אחידה, ולחבריה, הקשורים בקשרים חלשים, יש צורך פנימי להתדיין כדי להעצים את הקהילה כגוף מאוחד. לשם כך ייבדק הפוטנציאל של תקשורת קהילתית כמרחב ציבורי ותיבחן יכולתה לאפשר דיון ציבורי הן בשלב ההפקה והן בשלב הצריכה.

הטלוויזיה הקהילתית בישראל

בסוף שנות ה־70 של המאה ה־20 ניסו כמה יוזמות טלוויזיוניות למתן את טיבה הריכוזי, מלמעלה למטה, של הטלוויזיה הישראלית (שנער, 1985ב). בשנת 1986 התקבל בכנסת תיקון 4 לחוק הבזק (הכנסת, 1986), המאפשר את הקמתן של מערכות טלוויזיה בכבלים. בעקבות כך צצו הזדמנויות שידור של תוכן מקומי. מאוחר יותר נאלצו מפעילי הכבלים להשתתף במימון מקצת השידורים המקומיים (אברהם, 1997; בן-שלמה, 1993; Schejter, 1999). מאז שנות ה־80 התקינו "מוסדות ציבור" (משרד התקשורת, ללא תאריך) תקנות למימון ממשלתי בעבור תכניות השתלמות והפקה של תכניות קהילתיות, אך התקציב שהוקצה לא היה גדול במיוחד. ב־2008 הסתכם המימון הממשלתי לתכניות קהילתיות בפחות משלושה מיליון שקלים (משרד התקשורת, 2008).¹ אפוא אפוא לומר שהטלוויזיה הקהילתית לא הפכה לרכיב דומיננטי בנוף התקשורת הישראלי.

1 בשנת 2008 הסתכם המימון הממשלתי לתכניות קהילתיות ב־2,667,200 ש"ח (משרד התקשורת, 2008).

טלוויזיה בקיבוץ

הקיבוץ הוא קהילה שהתבססה במקור על אידאלים חברתיים של שוויון: "לכל אחד לפי צרכיו ומכל אחד לפי יכולתו" (ברזל, 1984). הקיבוצים היו חיל החלוץ של המפעל הציוני ושיקפו רבות מן התכונות שהתנועה הציונית חרתה על דגלה, כגון מחויבות אידאולוגית לעבודה שאינה מנצלת את בעליה והסתפקות במועט.

השיתוף בחיי הקיבוץ התרחש בכמה זירות, לרבות חדר האוכל, מקום העבודה, בתי הילדים, המקלחות המשותפות וחגיגות משותפות. התנאים הכלכליים המשופרים במדינת ישראל הביאו להחדרת נוחות בסיסית לחדרי החברים, והדבר גרם לחיסול המקלחת המשותפת והצפייה המשותפת בטלוויזיה ולשימוש מצומצם יותר בחדר האוכל. במרוצת השנים נסגרו רבים מבתי הילדים, והילדים עברו ליחידה המשפחתית. בסוף שנות ה־80 פקדה את הקיבוצים תקופה ממושכת של משבר כלכלי (פוין, 2003), והתגובה לכך כללה הפרטה של היבטים רבים בחיי הקיבוץ והתרחבות התופעה של עבודת החברים מחוץ לקיבוץ (רוזוליו, 1999).

הקיבוצים נחשפו לראשונה לטלוויזיה בשנות ה־70, מעט מאוחר יותר מן הציבור הרחב (תמיר, 1993). הם קיבלו את הטלוויזיה בלא תכנון מקדים ובהסתייגות, משום שברבים מהם קינן חשש שהיא תגרום לחברים להישאר בבתיים ותבודד אותם (שנער, 1985א). בקיבוצים רבים נוספו תשתיות תקשורת מרכזיות בשנות ה־80 כדי לאפשר התקנה של טלפונים בדירות החברים. התשתיות הללו אפשרו גם שידור של טלוויזיה קהילתית.

התפתחות זו התקבלה ברגשות מעורבים (לויטן, 1985). רבות מן הדמויות המובילות בקיבוצים לא התלהבו מן השימוש בט"ק ככלי תקשורת (לניר, 1985) וחששו כי הפקתה תיצור עילית כוחנית שתחליט החלטות בעבור רוב מנוכר. לעומתם, היו שהאמינו כי הטלוויזיה תעודד השתתפות מבוזרת בחיים המשותפים, כיוון שהמידע יזרום באופן הדדי בין המובילים לבין חברים מן השורה. הם קיוו ששימוש מעין זה יעזור לתנועה הקיבוצית להתמודד עם הניכור ההולך וגדל, שחבריה חשו כלפי מוסדות התנועה (בר־מאיר, 1994; לוי, 1985). היו מי שקיוו כי אמצעי התקשורת החדשים יביאו גם להשתתפות וגם לדיון. ואולם, זמן קצר לאחר הכנסת הט"ק לקיבוץ התברר למי שניהל אותה בקיבוץ שקשה לשדר תכניות ביקורתיות: "אנו חיים באותם חוגים... אם אתה מבקר באורח מוגזם את אחד מחברי הקיבוץ, בטעות או מתוך כוונה תחילה, אתה פוגש אותו למחרת בבוקר בחדר האוכל. לא תוכל לברוח מזה. וזה למעשה מטיל צנזורה עצמית מסוימת" (תמיר, 1985, עמ' 47).

במחקר זה אנו שואלים אם במערכת תקשורת אחת יכולות לדור בכפיפה אחת מטרות של דיון, הדורש ביקורת, ומטרות של השתתפות, הדורשות יחסים הרמוניים.

המקרה הנחקר

מחקר זה מתמקד בתכנית שבועית שהופקה באחד הקיבוצים. לרוב הקיבוצים יש כיום יותר מן המשותף עם קהילות קטנות ורגילות בארץ ובעולם מאשר עם שורשיהם הסוציאליסטיים. לדברי ריכמן, "השינוי הברור ביותר [בקיבוץ] הוא הופעתה של חברה המאופיינת בריבוד חברתי, הבדלים חומריים ובעלות... הפרטה והיררכיות חברתיות-כלכליות שהחליפו את הסדרי החיים השיתופיים שהיו החותמת הייחודית של הקיבוצים לפני 50 שנה" (Richman, 2004, p. 132). ייתכן אפוא שלממצאינו יש תוקף גם בכל הנוגע לקהילות קטנות אחרות המתקיימות בעולם הקפיטליסטי, אף אם במקצת תהליכי קבלת ההחלטות בקיבוץ עדיין נותר הצורך להשיג הסכמות רחבות.

יתר על כן, כל חקר מקרה כרוך בהכרח בהיבטים חברתיים-כלכליים ייחודיים, ואילו התהליכים הכלכליים-פוליטיים שהתחוללו בישראל בשנות ה-90 ובראשית שנות ה-2000 היו דומים לאלו שאירעו בכלכלות מפותחות אחרות. הקפיטליזם החליף צורות אחרות של אינטראקציה כלכלית ואומץ הנאו-ליברליזם (בנוגע למדינת ישראל ראו סבירסקי, 2005; Shafir & Peled, 2002; לדיון כללי ראו Harvey, 2005), אך קהילות רבות נדרשו להתמודד עם סולידריות שהלכה וקמלה, שירותים חברתיים שהלכו והידלדלו, אינדיבידואליזציה שהתגברה והעדר שוויון. על הקהילה הנחקרת במאמר זה היה להתמודד עם כוחות צנטריפוגליים שפילגו קהילות ברחבי העולם.

כמו קיבוצים רבים אחרים, הקיבוץ שנבחר למחקר זה החל במפעל הט"ק בראשית שנות ה-90. התכנית הייתה יוזמה של גרעין נלהב של חברים, בעל ניסיון, שקיבל הסכמה שבשתיקה מקהילת הקיבוץ ומהנהלת מוסדותיו. תגובה חיובית ראשונית לתכנית הביאה לכך שמוסדות הקיבוץ אף הסכימו לממן את הפרויקט. תמהיל תוכן הועבר ברשת פנימית, לרבות תכנית שבועית שהופקה על-ידי צוות מקומי ונועדה לצפייה מקומית. מחקר זה התמקד בתכנית הזאת: היא שודרה בשידור ישיר, כללה ראיונות, אפשרה לצופים לשאול שאלות ולהשיב בטלפון בעת הריאיון ואף להיכנס לאולפן השידור ולהשיב. סקירות קצרות, שהוכנו מראש, היו גם הן חלק מן התכנית. שלא כמו תכניות אחרות של ט"ק שהתקיימו בקיבוצים רבים, תכנית שבועית זו המשיכה להתקיים עד שנת 2004. היא בוטלה לאחר שראש התכנית פרש ולא נמצא לו מחליף פנימי. לאחר ביטולה לא הייתה עוד תכנית קהילתית מקורית לרשת הקיבוצית.

שיטת המחקר

הקיבוץ הנחקר

הקיבוץ שנבחר למחקר הוא בינוני בגודלו, ובזמן המחקר חיו בו כ-280 חברים. הוא התקיים מחקלאות, מתעשייה ומתיירות, ורבים מחבריו היו באותה עת עובדי צווארון לבן שעבדו מחוץ לו. הקיבוץ נבחר למחקר, משום שקבוצה יציבה מבין חבריו הצליחה

להפיק תכנית טלוויזיה שבועית לאורך זמן, תכנית שזכתה לקהל רחב. נוסף על כך, המחבר הראשון של המאמר מתגורר בקרבת מקום ומכיר היטב רבות מן הנפשות הפועלות, שהיו מעורבות בתכנית הט"ק ובהתפתחותה. המחבר ביקר בזמן שידור באתר הט"ק עם קבוצת סטודנטים, וניסיון זה גרם לו לחקור את הנושא.

המרוויינים

המרוויינים נבחרו באופן שיטתי מתוך ספר הטלפונים של הקיבוץ. כשבוע לפני תחילת הראיונות הסכים המפיק לכלול הודעה שבה ביקש מחברי הקיבוץ להשתתף במחקר אם יפנו אליהם. בסך הכול פנה צוות המחקר ל-91 חברים. כאשר מרווייין לא השיב או סירב להשתתף, התקשרו חברי הצוות לחבר הבא ברשימה. מן הרשימה התאפשר לראיין 28 חברי קיבוץ שהביעו את הסכמתם לכך. מבין חברים אלו, 23 חברים רואיינו בבתייהם בקיבוץ, בשלושה מקרים נכחו בריאיון בן הזוג או בת הזוג של המרווייין ואף הם רואיינו, ו-5 מרוויינים, לרבות המרווייין א' והמרווייין ב', היו בעבר או בהווה חברי צוות ההפקה. גיל המרוויינים היה 16-73 ($M = 41, SD = 14.26$), והוותק שלהם בקיבוץ היה 3-52 שנים ($M = 29.5, SD = 14.21$). למעלה ממחציתם עבדו בקיבוץ, ו-6 מהם נשאו במשרה רשמית בקיבוץ (ראו נספח א).

הראיונות

הראיונות העיקריים התקיימו בשנת 2003, כשנה לפני ששודר הפרק האחרון של התכנית. הם נערכו במשך שבועיים על-ידי צוות סטודנטים. הצוות עבד לפי הנחיות שכתב אחד ממחבריו של מאמר זה. הריאיון כלל שבעה תחומים (ראו נספח ב), ובכל תחום הוצגה למרוויינים סדרת שאלות. המראיינים הורשו להשתמש בשיקול דעתם ולשאול שאלות שיתאימו לשטף הריאיון, וכן ניתן להם חופש לשאול שאלות נוספות שהתבססו על תשובות המרוויינים. הראיונות הוקלטו ותומללו בשלמותם. בשנת 2007, לאחר שהחל ניתוח הראיונות, ערך אחד הכותבים כמה ראיונות נוספים עם שני עורכים בכירים לשעבר (המרווייין א' והמרווייין ב') על מנת לבדוק את תוקף הממצאים הראשוניים.

ניתוח הנתונים

הנתונים נותחו בשלבים. שני ראיונות נבחרו באקראי ונותחו באופן עצמאי על-ידי שני המחברים על מנת לזהות נושאים לקידוד שעלו מתאוריית ההון החברתי ומתאוריית המרחב הציבורי. הכותבים דנו בנושאי המפתח שזוהו בניסיון לזהות נושאים נוספים לקידוד כבסיס לניתוח הנתונים הנותרים. זהו תשעה נושאים לקידוד, והם שימשו

לקידוד שמונה ראיונות נוספים. לאחר מכן אוחדו שני נושאים, והתוצאה הייתה רשימה סופית של שמונה נושאים לקידוד (ראו נספח ג לרשימת הנושאים לקידוד). מן הנושאים האלה נבחרו לניתוחנו חמישה נושאים מרכזיים. שני נושאים בראיונות נגעו להיותה של הט"ק מקור לשיתוף הקהל במידע (קוד 3 וקוד 1) או מקור של גאווה משותפת (קוד 4). שני נושאים נוספים שעלו בראיונות נגעו להשתתפות מזדמנת של הקהל בפרויקט הט"ק באמצעות משוב (קוד 6 וקוד 8) או במעורבות בתהליך ההפקה (קוד 5). נושא אחד נגע למידה שבה שימשה תכנית הט"ק זירה לדיון מעמיק (קוד 2), ונושא נוסף נגע במאפיינים של הט"ק (קוד 7). בהתאם לטיבו של מחקר איכותני (Glaser & Strauss, 1967), קריאת תעתיקי הראיונות גרמה לנו לשנות את גישתנו התאורטית המקורית והדגישה את פוטנציאל הסתירה בין תקשורת דיונית לבין תקשורת של השתתפות (Mutz, 2006). אחד המחברים קודד את כל שאר הראיונות.

הניתוח היה בעל אופי מצמצם. תחילה זוהו קטעים שעסקו בנושאים מרכזיים, והם קובצו יחד לפי הנושא. לאחר מכן פותחו תת-נושאים, ששימשו לזיהוי מובאות מפתח.

ממצאים

שני ממדים של הט"ק זוהו על-ידי המרואיינים כמאפיינים המרכזיים של הפרויקט: מקור מידע וכלי שיתופי. לטענתנו, שני הממדים קשורים ביניהם בקשר בל יינתק, ולכן נדון בהם בזה אחר זה. לאחר מכן נדון בנושא הט"ק כזירה לדיון מעמיק, מאחר שרכיב זה נעדר מפרויקט הקיבוץ. שלושת הנושאים האלה ממחישים יחד את טענתנו שיש מתח אינהרנטי בין השתתפות לבין דיון במרחב הציבורי, כפי שהוא מומחש בפרויקט הט"ק. הנושא של תרומת הקהילה עלה אף הוא בראיונות, אך בלט בהם פחות. למרות חשיבותו הוא קשור באופן פחות ישיר למתח שבין דיון לבין השתתפות, והוא יידון אפוא בסוף המאמר.

טלוויזיה קהילתית כמקור מידע

מדברי המרואיינים שלא היו פעילים בהפקה, עלתה הסכמה כללית באשר להיותה של התכנית מקור מידע:

מרואיינת 1: תמיד קיים... מידע בתחילת השידור ובסופו, קטע המזמין אותנו לכל מיני אירועים שיתקיימו בשבוע הבא.
 מרואיין 3: זה הרבה פעמים לתת אינפורמציה על דברים שרוב חברי הקיבוץ לא נתקלים בהם ביום-יום... הרבה פעמים זה שיחה עם איזשהו בעל תפקיד, מישהו שהוא עובד חוץ ושהוא יספר מה תפקידו... [זה] עשוי בהחלט להיות מעניין.

- מרואיינת 6: ולהכיר את הפן האישי של האנשים שלא שייכים בעשייה היום-יומית של הקיבוץ.
- מרואיינת 7: אפיינה את המידע כהודעות "מוסדיות" שסופקו על-ידי פעילי הקיבוץ ולא כללו מידע חיוני.
- מרואיין 9: קודם כול לתת אינפורמציה.
- מרואיין 14: אני יודע שאני מקבל אינפורמציה על מה שקורה בתוך הקיבוץ.
- מרואיינת 15: היא פשוט כלי מידע.

כמחצית מן המשתתפים טענו טענות מסוג זה. ואולם, רובם לא היו ביקורתיים כלפי נטייה "מוסדית" זו. הדברים נכונים במיוחד בנוגע למרואיין 5 ולאשתו: הם עבדו מחוץ לקיבוץ, ולכן ראו בתכנית מקור חיוני למידע על אירועים מקומיים. הם נכונים גם בנוגע למרואיינת 21, שהאמינה כי הטלוויזיה מקדמת סקירה של נושאים שהתיאור החזותי חשוב בהם, ולמרואיין 14, שראה בה אף הוא מקור חיוני למידע:

- מרואיינת 21: תמיד רואים את הילדים שנולדו, חגים יהודיים או אם בניין חדש נמצא בשלבי בנייה, או אם הם סיימו משהו חדש.
- מרואיין 14: אין תחליף לתכנית מקומית המעדכנת לגבי כל מה שמתרחש בקיבוץ.

הטלוויזיה הקהילתית ככלי שיתופי

מקצת המרואיינים חשבו כי חלק גדול מן השינוי שהתחולל בקיבוץ, לרבות אמצעי הפרטה שונים, יצר מרחב פונקציונלי לטלוויזיה הקהילתית כמנגנון מקשר בקהילה שאיבדה מלכידותה. מרואיינים רבים ציינו כי בתכנית הט"ק היה דבר-מה שפיצה על הקשרים השיתופיים שנחלשו:

- מרואיינת 21: היום... הקיבוץ בזמן האחרון עבר שינויים מאוד גדולים שגרמו לזה שאנשים לא נפגשים כמעט... התכנית תפסה יותר ויותר מקום שבו אנשים מקבלים מידע על מה שקורה ורואים אנשים אחרים.
- מרואיינת 2: והיא [התכנית] איכשהו מצליחה לעשות את זה [את היחסים בין החברים בקיבוץ] בכל זאת קהילתיים. וזו המטרה בעצם... אני חושבת שהיא [התכנית] כן עוזרת ליצירת תחושת ה"ביחד" של הקהילה.
- מרואיין 23: [התכנית] מחברת בין שכבות של הקיבוץ וגם בין גילאים שונים.
- מרואיין 14: זה מראה את מה שקורה בקיבוץ.
- מרואיינת 17: [ייעודה של התכנית] לדאוג כל הזמן ללכד את החברה.

המרואיינים נשאלו אם השידורים מחלישים או מחזקים את הגאווה הקהילתית, וכמה משתתפים טענו כי הם אכן מחזקים אותה. מעניין לציין כי הם לא התמקדו בהשפעה

של תוכן המופע, אלא בעצם העובדה שבקיבוץ התקיים שידור שבועי ואילו בקיבוצים אחרים לא התקיים שידור כזה:

מרואיין 22: יותר גאים ביכולת של להיות כל כך קבועים בלשדר כל שבוע שידור כזה.

כמה מן המרואיינים לא האמינו כי הט"ק חיזקה את לכידות הקהילה:

מרואיין 14: אנחנו בקיבוץ [שם הקיבוץ] גאים גם בלי התכנית.

נראה שחברי הקיבוץ חשבו כי תפקידי המידע והשיתוף בתכנית הט"ק משלימים זה את זה. חברים חשו כי תכנית הט"ק סיפקה להם מידע על אירועים שהיו מחמיצים בלעדיה וגרמה להם להיות בקשר עם הקהילה. היא יצרה גאווה בקהילה ואפשרה להם להשתתף בפעילויות בעתיד.

הטלוויזיה הקהילתית כפורום שאינו דורש דיון מעמיק

ראיונות רבים עסקו בקיומה של אינטראקציה דיונית או בהיעדרה. כמעט לכל המרואיינים היה דבר-מה בעל ערך לומר בנושא. רוב המרואיינים הסכימו כי התכנית לא שימשה פורום לדיון, והיו שגרסו שהן מפיקי התכנית והן הקהל נמנעו מדיון:

מרואינת 3: אין שם [בתכנית] דברים ששנויים במחלוקת יותר מדי או דברים פרובוקטיביים.

מרואינת 13: אנשים לא רוצים לגעת בנקודות כאובות ובעייתיות.

מרואיין 16א: [התכנית היא] פרנוה.

מרואינת 16: למשל, לא ראיתי איזושהי כתבה על בית הספר, תחקיר שעוסק בחינוך, זה סוג הדברים שיכול לתרום בטיפול בבעיות, זה חסר לי.

נראה שבמחשבתם של המרואיינים התקיים מתח סמוי בין יכולתם של אמצעי התקשורת לכנס אנשים יחד בהרמוניה לבין יכולתם לגרום לאנשים אלו לדון בסוגיות שהם חלוקים עליהן. רבים מן המרואיינים הביעו תמיכה בשני הכיוונים:

מרואינת 2 [מצד אחד]: זה לא המקום, בואי נגיד, לעשות את הוויכוחים ואת ההתנצחויות. בשביל זה [יש] את שיחת הקיבוץ.

מרואינת 2 [מצד אחר]: ... ואז באמת [התכנית צריכה] להביא נושאים שנויים במחלוקת.

מרואינת 10 [מביעה תקווה]: להעז יותר לדקור בבשר החי.

מרואינת 10 [מצד אחר]: אני לא הייתי מביאה ריבים.

מרואיינת 6: [תפקיד התכנית] להעביר מסרים, אינפורמציה לקהל שהוא מאוד־מאוד מצומצם, גם אין פה עניין של רייטינג.
 מרואיינת 6 [מצד אחר]: [יש] לתת מקום לסוגיות שנמצאות בלב הוויכוח, המהות של הקיבוץ.
 מרואיינת 1 [מצד אחד]: [חסרה] קצת יותר התעסקות בענייני החברה.
 מרואיינת 1 [מצד אחר]: הם עושים שם שילוב מאוד יפה, אני חושבת, של מוזיקה ותמונה וצבע.

כדי שיתקיים דיון, היה צורך לטפל בנושאים מהותיים, כגון בעיות דיור שעמדו בפני הקהילה בעת שהתקיימו הראיונות. כך, למשל, מרואיינת 18 חשבה כי לתכנית הייתה נטייה לעסוק בנושאים שטחיים. היא לא הצליחה להיזכר בקונפליקט כלשהו ששודר, וכך גם מרואיין 5 ומרואיין 20:

מרואיין 5: הכול זה רק אינפורמציה, אבל אין ביקורת, שזה חסר, אין סוגיות של ויכוח אם היה עכשיו משהו חם בקיבוץ שקרה קשה, הם לא יביאו את זה, הם יעדיפו להביא איזה חג שהיה ולסקר אותו או איזה חידון [...] הם לא רואים את זה כתפקיד שלהם, וזה חבל.
 מרואיינת 20: [התכנית] לא גוררת שיחות רציניות שדנים עליהן כל השבוע בחדר האוכל.

רכיב נוסף שיכול לשמש בסיס לדיון מעמיק הוא ביקורת. ואולם, מרואיינים רבים ציינו כי התכנית הייתה על טהרת החיוב, כפי שציינה מרואיינת 1:

מרואיינת 1: לפעמים כן חסר לי [קונפליקט], פחות ציפורים, אהבה, שלום וטבע.

מרואיינת 10, שהייתה מנחה בתכנית אך לא הייתה פעילה מעבר לכך בתהליך ההפקה, טענה כי התכנית סיקרה בעיקר את האירועים החיוביים (מרואיינים אחרים ציינו את חגי הקיבוץ, טיולים ועוד) ונמנעה מחיכוכים. היא ציינה כי האינטראקציה בינה לבין הנהגת הקיבוץ הייתה אירוע חגיגי וידידותי, ולא הודמנות לדיון:

מרואיינת 10: כשיש ראיונות עם מזכיר הקיבוץ [...] אני מתלבשת יפה, אני מגיעה ונעים לי [...] ומזכיר הקיבוץ ישן את שנת הצהריים שלו, מתקלה, מגיע, וככה זה נשמע.

היכולת של הט"ק לעורר דיון מותנית ברעיון שיש מעט מאוד מגבלות של תוכן. אחת השאלות דנה בסוגיה זו כאשר המרואיינים נשאלו על צנזורה. שני מרואיינים הכחישו

כי קיימת צנזורה, אך חמישה טענו כי היא קיימת במידה מסוימת. חמישה נוספים טענו כי מפיקי התכנית נמנעו מדיון בנושאים מסוכנים וכי הימנעות זו הייתה למעשה צנזורה עצמית. מרואיינת 1 הייתה המפורשת שבהם:

מרואיינת 1: אין מה לצנזר בכלל, זה מצונזר מראש, החשיבה החיובית הזאת היא לא מאפשרת נגיעה במקומות כואבים. איפה שכואב לא נוגעים. איפה שקצת פצוע לא מגרדים.
מרואיינת 17: כן ודאי שיש צנזורה, התכנית לא תפגע באנשים.

ארבעה מרואיינים השוו בין התוכן ששודר בט"ק לבין התוכן של תקשורת מסחרית על מנת להמחיש כי התכנית לא הייתה ביקורתית. באופן כללי יותר, מרואיינת 7 ומרואיין 16 הביעו את דעתם כי התכנית אינה תוצר עיתונאי מקצועי המחויב ל"מסירת האמת". לגרסתם של כמה משתתפים, התכנית כללה בעבר עיתונאות חוקרת. שניים התייחסו למפיק הראשי הראשון, ב', שהוביל את התכנית כמה שנים קודם לכן. הם השוו בין הביקורת שהייתה בשידורים כאשר הוא ניהל את התכנית לבין היעדרה מן התכנית בעת שבוצעו הראיונות, וציינו כי הוא עסק ישירות בסוגיות שהטרידו את הקהילה:

מרואיינת 1: אני חושבת שהשידורים של ב' כן הובילו למדרכות, ומהמדרכות להצעות לשינויים. זה ממש היה מגיע לשיחות ומתבטא.

מרואיין 11, שהיה פעיל בעבר בצוות ההפקה, נזכר כי בזמנו של ב' כללה התכנית דיווח על ההרחבה הלא חוקית של הבתים, נושא שהיה רגיש כל כך עד שמזכיר הקיבוץ אמר שטוב היה לו הם לא היו מפיקים את הסיפור הזה.
המרואיינים הציגו כמה סיבות להעדר ביקורת מן התכנית. מקצתם קשרו את חששו של המפיק שבמסגרת חיים בתוך קהילה קטנה כל כך עלולים דיווחים ביקורתיים להסתיים במתח חברתי בלתי נסבל:

מרואיינת 6: [המפיקים] מאוד מקפידים על נושאים שמוגדרים כרגישים ולא מעלים אותם, לא מטפלים בהם, כי לא רוצים לפגוע. אנשים לא רוצים לשתף פעולה כי גם ככה אנחנו [קיבוץ] נורא סגור וקטן, ולכן קשה מאוד להעלות נושאים כאלה.

ב', המפיק ועורך התכנית לשעבר, העלה טענה דומה. אחרים, למשל מרואיינת 2, קישרו זאת להעדפות אישיות של ב'. טענה זו מראה את הפסיביות של הקהל: הוא לא ראה בתכנית הזדמנות להשתתפות, אלא תוצר של צוות הפקה מצומצם. קבוצה אחרת, לדוגמה מרואיינת 7, קישרה את האווירה הקלילה של התכנית למועד שידורה – יום שישי אחר הצהריים. בישראל בכלל, ובקיבוצים בפרט, אלו שעות של מעבר מפעילויות

היום-יום החילוניות למנוחת שבת שקטה, כמעט קדושה, המאופיינת בהפרעות חיצוניות מעטות ביותר. קבוצה זו טענה גם כי הידיעה שהילדים צופים בתכנית מנעה מצוות ההפקה לטפל בנושאים מעוררי ויכוח.²

קיימת סיבה סמויה אחרת להימנעות מלטפל בנושאים המעוררים דיון מעמיק: כמחצית מן המרואיינים ציינו כי ההתמקדות בדיווחי מידע על אירועים משותפים חיוביים אינה עולה בקנה אחד עם יצירת תוכן המבוסס על דיון. דבר זה התבהר מן הקטעים הרבים שבהם עברו המרואיינים ישירות מדיון באירועים המשותפים להיעדרו של דיון בקונפליקט:

מרואיינת 2: לא נתקלתי במצב שהיא יוצרת מתחים, זה [התכנית] לא מטפל יותר מדי בנושאים שבמחלוקת, ורוב הנושאים שזה מטפל בהם הם נושאים [...] שהם די בקונצנזוס.

מרואיין 5: יש שם הרבה חיוכים וחגים כפייס, וזה לא ישקף את הצד של הקונפליקטים ושל הבעיות החמות של הקיבוץ.

ב', מפיץ ועורך לשעבר: אני זוכר שפעם [...] העלינו נושא של פרויקט כושל של המפעל עם המון השקעות בחו"ל, והבאנו את שני האחראים על הפרויקט, ואמרנו – אין הרי דרך אחרת לקיבוץ לברר את הדברים האלו [...] – הבאנו אותם לאולפן, [...]פתחנו עם השאלות, הם הסכימו שניהם, לא הייתה להם בעיה, אבל הייתה לנו תחושה מאוד לא נעימה, הרגשנו שבעימות הזה הלכנו למקום שרצינו, לברר את האמת, אבל הרגשנו שזה איכשהו לא מתאים.

המתח בין תוכן הדיון התנגש כאן עם מציאות של קהילה מלוכדת בעלת קשרים רבים וחזקים הקושרים אנשים יחד, בין שהם אוהבים זאת ובין שאינם אוהבים זאת. התוצאה היא הקרבת האינטראקציה של דיון מעמיק לטובת אחדות הקהילה.

טלוויזיה קהילתית ותרומת הקהילה

לבסוף, רצינו לאמוד עד כמה הקהל חש מעורב באופן פעיל ביצירת התכנית, ולא כצופה פסיבי. מעורבות עשויה לכלול יוזמה בנוגע לנושאים, הפקת משוב, השתתפות כמרואיינים או תרומה פעילה לדיווחים (תמיר, 1985). בחלקו האחרון של הניתוח התמקדנו אפוא הן ברמת הידע של המשיבים על המערך הפנימי של התכנית והן בויזיה עדויות לכך שהקהל תורם מרעיונותיו לתכנית.

2 אין זה מקרה שביום שישי אחר הצהריים ובשעות הערב המוקדמות ערוצי הטלוויזיה הארציים (1, 2 ו-10) נוטים לשדר תכניות של מורשת יהודית ובישול ותכניות אירוח קלילות, סוגה שגם התכנית הקיבוצית שייכת אליה.

הראיונות מורים שחרף המטרות המשותפות לא הייתה התכנית פתוחה למעורבות של הקהילה הרחבה יותר בכל הנוגע לתהליך היצירתי. לרוב המרואיינים לא היה מידע מדויק על הדרך שבה פעל צוות ההפקה, דבר המלמד כי התכנית הייתה מרוחקת מחייהם של מרבית החברים. זאת ועוד, רוב המרואיינים לא היו מעורבים בהפקתה, גם לא באופן מזדמן. במשך כל קיומה הפיק את התכנית גרעין שכמה מחבריו היו בעלי ידע וניסיון מקצועי בהפקת סרטי וידאו או בעיתונאות. בעקבות כך לא היה לקהילה הרחבה מושג על סוגיות התקציב, היה לה ידע מועט ביותר על ההנחיות האתיות שהצוות פעל לפיהן, ומעטים ידעו על תהליך קבלת ההחלטות הקשורות לתכנית.

וכך, מרואיינת 6 הסבירה כי היא לא ידעה כיצד הופקה התכנית משום שהיא לא הייתה בצוות ההפקה. בדומה לחוסר ידע בסיסי שהובע על-ידי מרואיינים אחרים, מרואיין 16 ציין שקבלת ההחלטות הייתה ריכוזית ונמצאה בידי הבלעדיות של המפיק הבכיר. מעט מאוד ידע על התהליכים הלחל לקהילה, אך אין להסיק מכך שכל המרואיינים חשו ריחוק רגשי מן התכנית. נהפוך הוא, היו שהרגישו מעין בעלות עליה: מרואיינת 21: אני מרגישה שזה [הערוץ] שלי אפילו שאני לא שותפה לו פיזית.

ככלל, נראה שרבים מן החברים נקטו עמדה פסיבית של צופים בכל הנוגע לתכנית. המשתתפים במדגם שלנו לא ציינו כל ניסיון מצדם של המפיקים לשתתף בתכנית. נתוני הראיונות מלמדים כי התכנית נתפסה כתוצר של קבוצה מוגדרת היטב של יחידים למען הקהילה, אך לא על-ידי הקהילה.

דיון ומסקנות

המתח בין דיון מעמיק לבין השתתפות

הראיונות מלמדים על קונפליקט מובנה בין השתתפות לבין דיון מעמיק לא רק בתחום התקשורת הבין-אישית, כפי שידוע מן הספרות המקצועית (Mutz, 2006), אלא גם בתקשורת הקהילתית. הפקת תוכן של דיון, כגון תחקיר בנושאים הקשורים לכספי הקיבוץ, יצרה מתחים חברתיים, ומתנדבי הט"ק, כחברים בקבוצה קטנה וצפופה בעלת רשת קשרים חזקים, לא יכלו לשאת זאת. תוכן המשקף את חיי הקהילה, מעורר השתתפות ישירה נוספת ומדגיש היבטים של חיי הקיבוץ שאין עליהם מחלוקת, תפס בקלות את מרבית זמן האוויר בשל שתי סיבות. ראשית, אנשים נהנים לראות את עצמם, את משפחתם ואת ידידיהם בטלוויזיה, והמפיקים נענו לדרישות אותנטיות של הקהל. שנית, הפקת תוכן שאין עליו מחלוקת אינה טומנת בחובה מחיר חברתי בעבור צוות הטלוויזיה. חקר מקרה זה מלמד שקל ליצור פרויקט ט"ק המחזק קשרים על-ידי תיאור פעילויות משותפות, אך קשה יותר להפיק תוכן שיש בו משום דיון מעמיק והוא עלול להחליש את הקשרים בקהילה. קשה עוד יותר לעשות את שני הדברים

בעת ובעונה אחת. חברי צוות ההפקה של הט"ק העידו על הקושי הכרוך בהפקת תוכן שעניינו דיון מעמיק כחלק מפרויקט החותר לקדם השתתפות ישירה ובלתי ביקורתית בפעילויות הקהילה. מן הממצאים עולה כי הצופים יכולים לזהות באופן אינטואיטיבי את הסתירה הקיימת בתוכן התקשורתי שהם צורכים, סתירה שספרות המחקר מצביעה עליה (Jamieson & Cappella, 1996). זיהוי הסתירה בין תוכן של דיון מעמיק לבין תוכן של השתתפות מעניק תוקף ייצוגי לקונפליקט המובנה הזה.

תקשורת המונים בלבוש שיתופי?

המראיינים רמזו על העמדות המסורתיות שנקטו מפיקי התכנית והקהל אלו כלפי אלו. התכנית הופקה על-ידי קבוצה מוגדרת של "מקצוענים קהילתיים" מסורים, והקהל צרך (או לא צרך) את התוכן, לרוב באופן פסיבי. פרויקט הט"ק לא היה פתוח להשתתפות קהילתית רחבה. מחקרים אחרים (Meadows, Forde, Ewart, & Foxwell, 2007; King & Mele, 1999; Higgins, 1999) ציינו שהשתתפות מתמשכת של פלח קהילה רחב בהפקת תקשורת קהילתית הוא אמצעי חשוב להצלחתה. ואולם, הממשק בין פרויקט התקשורת הקהילתית לבין הקהילה לא היה מפותח במחקר זה. הפרויקט לא אורגן בדרך שאפשרה לקהל הרחב השתתפות קלה ונוחה בהפקה, ולכן התמצתה התכנית פעמים רבות ב"תאטרון של השתתפות". מרבית הצופים שמחו שהתכנית התקיימה וקרוב לוודאי הצטערו שהיא הגיעה לקצה, אך הם לא היו מוכנים להתאמץ כדי לקיימה משום שמעולם לא ציפו מהם לעשות זאת. הם לא ראו בעצמם בעלי תפקיד פעיל בעיצוב פרויקט הט"ק, והם לא ידעו כיצד ליצור תוכן ולמי לפנות בהצעות. באופן כללי אפשר לומר שבידי חברי הקהילה לא היו הכישורים הנחוצים להפקת תוכן ולא ידע ארגוני הנדרש לקיים את הפרויקט כאשר ה"מקצוענים הקהילתיים" כבר קצו בכך.

הממסד פעל באופן דומה. כל עוד עשו המתנדבים את מלאכתם כהלכה, הממסד תמך במוצר. כאשר אירע משבר, הוא לא יצא מגדרו למצוא מחליף למפיק, משום שהוא כבר התרגל שאין צורך במעורבותו בשל הצלחה המוקדמת של התכנית. יתר על כן, אילו התכנית הייתה נוקטת עמדה מוצקה יותר של דיון מעמיק, ייתכן שהקהילה הייתה חשה אבדה גדולה יותר כאשר היא נעלמה. דיון מעמיק יכול היה לגרום למיעוט משמעותי לחוש אכפתיות גדולה יותר כלפי התכנית ולנקוט צעדים כדי להצילה.

הגאווה על אחוזי הצפייה הגבוהים של התכנית שהוזכרו בראיונות חשפה את כישלונה, ובאופן פרדוקסלי אף בישרה אותו. חברי צוות ההפקה השתמשו בקריטריונים של תקשורת המונים במדידת תקשורת קהילתית. חשיפה היא אכן קריטריון מרכזי להצלחה של תקשורת המונים מסחרית, אך מידת התערבותה של הקהילה בתקשורת שלה היא הקריטריון המרכזי להצלחה בתקשורת קהילתית. בתרחיש הטוב ביותר, טלוויזיה קהילתית מאפשרת מיזוג הרמוני בין דיון מעמיק לבין השתתפות, הנדיפה

כל כך בחברות דמוקרטיות. היא יכולה לחזק קשרים חזקים וחלשים כאחד בקהילה הן בעבור מפיקי התקשורת הקהילתית והן בעבור הצרכנים וכך להשיג השתתפות מלאה יותר [ב]תהליך שבו לכל חבר בגוף המקבל החלטות יש כוח שווה בקביעת תוצאת ההחלטות", כדברי פטמן (Carpentier & De Cleen, 2008, p. 2). כאמור, בפרויקט שניתחנו חסרו רכיבים של דיון מעמיק וכן נעדרו ממנו הזדמנויות להשתתפות פעילה בהפקת התכנית. הפרויקט לא תפס אפוא מקום מהותי כתכנית המאפשרת השתתפות מלאה, אלא השתתפות "מוזערית" (Carpentier & De Cleen, 2008, p. 5), והוא פורק על-ידי הקהילה משום שהיא לא ראתה בו דבר־מה חיוני לרווחתה.

פתרונות יישומיים

כמה דרכים עשויות לאפשר את קיומה של תקשורת קהילתית שהיא גם השתתפותית וגם ביקורתית והן מפורטות בהמשך.

תמיכת המנהיגות

אחת הדרכים לשמר ט"ק בקהילה קטנה היא אם המנהיגות תספק לתכנית גיבוי כספי וחברתי ובה בעת תתחייב שלא להתערב בתכנים. אפשרות זו מזכירה את הטיעון של קולמן (Coleman, 1988), כי בתקופות של היחלשות ההון החברתי על המדינה לספק את המשאבים הנדרשים על מנת לקיים את השירותים הדרושים לקהילה וליישם זאת גם בתחום התקשורת הקהילתית. המרואיין א', מפיק לשעבר, ציין כי לו היו מציעים למנהל התכנית תשלום משמעותי במקום פיצוי חלקי, כאשר מרבית העבודה בוצעה על-ידי מתנדבים, היה קל יותר למצוא מחליפים.

הקמת רשת טלוויזיה קהילתית בשיתוף אזורי

צעד משלים הוא העסקת אנשים מבחוץ, הרגישים פחות לביקורת פנימית, כדי שישתפו פעולה עם חובבנים מקומיים. אנשים מבחוץ – למשל, אנשי מקצוע בשידורי וידאו מקיבוצים שכנים – יהיו מוגבלים פחות על-ידי קשרים חזקים עם חברי הקיבוץ, אך עדיין יהיו להם קשרים חלשים במקום ויהיה בהם די כדי לעזור להפיק תוכן רלוונטי. משתתפים מבחוץ יכולים לבקר בלי להסתכן בנידוי על-ידי חברים, העשויים להיות מפקחים בעבודה או הורים לחברים של ילדיהם. אנו מציעים אפוא להקים רשת תקשורת שתפתח בין קהילות שכנות ולעזור לקהילות בסביבה ליהנות מן היתרונות של קשרים חלשים וחזקים. לרשת מעין זו ייתכן גם יתרון נוסף של שמירה על קשר בין קהילות אחיות, שתקל על התמודדות ברמה האזורית עם אתגרים משותפים – אקולוגיים וכלכליים. נוסף על כך, רשת אזורית תוכל לנצל את יתרונות הגודל על-ידי חיסכון בעלויות קבועות, כגון אולפנים וציוד צילום.

השתתפות קהילתית מוגברת בהפקה תקשורתית

לבסוף, יש להקדיש מחשבה עמוקה יותר לשאלה איך לגרום לאנשים רבים יותר להתערב בהפקת טלוויזיה קהילתית. ראשית, ניתן לעשות זאת על-ידי הפקת תכניות המזמינות השתתפות קבועה מן הקהל בזמן שידור או בהזמנת הקהל להשתתף כמפיק (Meadows, Forde, Ewart, & Foxwell, 2007). שנית, לימוד שיעורים מעשיים בהפקת וידאו ואפשרות לשימוש נוקשה פחות במכשירי הווידאו (King & Mele, 1999) או במכשירים סלולריים ינמיכו את המחסומים להשתתפות ויפיקו תוכן מגוון של דיון מעמיק, הקשור פחות לאופני הפקה מקצועיים. הבטחת השתתפות רחבה יותר בהפקת התקשורת תפיג את המתח שבין השתתפות לבין דיון על-ידי פיזור הסיכון הטבוע ביצירת תוכן דיון בין פלחים רחבים יותר של הקהילה.

פלח קהל מבטיח במיוחד, שחבריו עשויים להפוך למפיקים ביקורתיים, הם בני נוער ומבוגרים צעירים. המרואיין ב' ציין כי מאמץ משותף עשוי למשוך אנשים צעירים שיש להם פנאי, וייתכן שהם יהיו חופשיים יותר להפיק תוכן הכרוך בדיון. פתרון זה מבוסס גם הוא על הגישה הגורסת כי חברים צעירים יותר קשורים פחות לגרעין הרשתות החברתיות בקהילה אך הם עדיין קשורים לחיי הקהילה, ולכן יהיו זהירים פחות בהפקת תוכן המבקר את הקיבוץ במצבו הנוכחי. באורח דומה, ליבס (Liebes, 1992) מצאה כי תלמידי בית ספר תיכון היו מוכנים לבקר את בית ספרם בסיפורים שהיו מיועדים לשידור ברדיו או בטלוויזיה. גישה זו יכולה להוות פרויקט של אוריינות תקשורתית, שתוכל להביא תועלת גם למשתתפים צעירים יותר וגם לקהילה כולה.

לסיכום, אנו ממליצים להקים מודל שידור ציבורי בקנה מידה קטן מאוד (המנהיגות תספק כספי ציבור בלי להתערב בהחלטות היום-יום), המבוסס על גרעין של יחיד או יחידים מקומיים נוסף על אדם אחד שיבוא מבחוץ, רצוי מן האזור. פרויקט שיפעל על-פי מודל זה יתחייב לשתף פעולה עם קבוצות של צעירים ושל אנשים אחרים שיעזרו בהפקת תוכן על בסיס קבוע ומזדמן כאחד, שיוכל לאפשר דיון ביקורתי. הצעות אלו רלוונטיות לט"ק ולקהילות רבות אחרות, המשקיעות מאמצים בגיוס טכנולוגיות תקשורתיות על מנת לשמר את שלמותן המבנית (השתתפות) והאינטלקטואלית (דיון מעמיק).

מקורות

- אברהם, א' (1997). בחזרה לעיירה: טלוויזיה קהילתית בעולם ובישראל. דברים אחדים, 1, 88-97.
- בן-שלמה, א' (1993). טלוויזיה בכבלים ותקשורת קהילתית: האתגר וביצועו. תל אביב: גדעון.
- בר-מאיר, ע' (1994). קיבוץ במעגל סגור: התקשורת האלקטרונית חודרת לחצר הקיבוצית. בתוך י' קיסטר (עורך), ספר השנה של העורכים והעיתונאים בכתבי העת בישראל (עמ' 373-377). תל אביב: האיגוד הישראלי לעיתונות תקופתית.
- ברזל, א' (1984). מידות היחד. תל אביב: עם עובד.
- הכנסת (התשמ"ו-1986). חוק הבזק (תיקון מס' 4). ירושלים: המחבר. אוחזר מתוך http://fs.knesset.gov.il/11/law/11_lsr_210520.PDF
- לוי, ר' (1985). טכנולוגיות המידע והשלכות חברתיות אפשריות בקיבוץ. בתוך א' מגן (עורך), טכנולוגיה של תקשורת בקיבוץ (עמ' 6-15). רמת אפעל: יד טבנקין.
- לויטן, ה' (1985). להחליט מה רוצים כבר בשלב בניית התשתית. בתוך א' מגן (עורך), טכנולוגיה של תקשורת בקיבוץ (עמ' 58-60). רמת אפעל: יד טבנקין.
- לניר, י' (1985). להבין את הקיבוץ כמערכת קומוניקטיבית. בתוך א' מגן (עורך), טכנולוגיה של תקשורת בקיבוץ (עמ' 50-53). רמת אפעל: יד טבנקין.
- משרד התקשורת (2008). רשימת מקבלי תמיכות בשידורים קהילתיים. אוחזר ב-6 בספטמבר, 2011, מתוך http://www.moc.gov.il/sip_storage/FILES/3/1563.pdf
- משרד התקשורת (ללא תאריך). מבחנים למתן תמיכה של משרד התקשורת למוסדות ציבור. אוחזר ב-6 בספטמבר, 2011, מתוך http://www.moc.gov.il/sip_storage/FILES/8/1038.pdf
- סבירסקי, ש' (2005). תפנית כלכלית-מדינית בישראל. בתוך א' בראלי, ד' גוטווין וט' פרילינג (עורכים), חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי (עמ' 91-116). ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- פוין, א' (2003). הון חברתי בקיבוצים בפריפריה. רמת אפעל: יד טבנקין.
- רוזוליו, ד' (1999). השיטה והמשבר. תל אביב: עם עובד.
- שנער, ד' (1985א). יישום התקשורת האלקטרונית בקיבוץ. בתוך א' מגן (עורך), טכנולוגיה של תקשורת בקיבוץ (עמ' 37-46). רמת אפעל: יד טבנקין.
- שנער, ד' (1985ב). שימושים חדשניים באמצעות תקשורת לחינוך והפעלה של מבוגרים. בתוך א' מגן (עורך), טכנולוגיה של תקשורת בקיבוץ (עמ' 29-36). רמת אפעל: יד טבנקין.
- תמיר, א' (1985). צוות על בסיס דמוקרטי. בתוך א' מגן (עורך), טכנולוגיה של תקשורת בקיבוץ (עמ' 47-50). רמת אפעל: יד טבנקין.

תמיר, א' (1993). טלוויזיה אחרת: ערוצים פתוחים לקהילה. תל אביב: המכללה למנהל ואגודת אש"ל.

- Ackerman, B., & Fishkin, J. S. (2005). *Deliberation day*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Atton, C. (2002). *Alternative media*. London, England: Sage.
- Barber, B. R. (1998). *A place for us: How to make society civil and democracy strong*. New York, NY: Hill & Wang.
- Bourdieu, P. (1997). The forms of capital. In A. H. Halsey & P. Bourdieu (Eds.), *Education: Culture, economy and society* (pp. 47-58). Oxford, England: Oxford University Press. (First published 1986)
- Boyte, H. C. (1993). The pragmatic ends of popular politics. In C. Calhoun (Ed.), *Habermas and the public sphere* (pp. 340-355). Cambridge, MA: MIT Press.
- Carpentier, N., & De Cleen, B. (2008). Introduction: Blurring participations and convergences. In N. Carpentier & B. De Cleen (Eds.), *Participation and media production: Critical reflections on content creation* (pp. 1-13). Newcastle, England: Cambridge Scholars Publishing.
- Chambers, S. (2003). Deliberative democratic theory. *Annual Review of Political Science*, 6, 307-326.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Dewey, J. (1966). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York, NY: Free Press. (First published 1916)
- Forde, S., Foxwell, K., & Meadows, M. (2003). Through the lens of the local. *Journalism*, 4(3), 314-335.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, 25/26, 56-80.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago, IL: Aldine.
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360-1380.
- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* (Trans. by T. Burger & F. Lawrence). Cambridge, MA: MIT Press. (First published 1962)
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford, England: Oxford University Press.

- Higgins, J. W. (1999). Community television and the vision of media literacy, social action, and empowerment. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 43(4), 624-644.
- Hooghe, M. (2002). Watching television and civic engagement: Disentangling the effects of time, programs, and stations. *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 7, 84-104.
- Jamieson, K. H., & Cappella, J. N. (1996). Bridging the disciplinary divide. *PS: Political Science and Politics*, 29(1), 13-17.
- King, D. L., & Mele, C. (1999). Making public access television: Community participation, media literacy and the public sphere. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 43(4), 603-623.
- Lewis, P. M. (2008). *Promoting social cohesion: The role of community media*. Strasbourg, France: Council of Europe.
- Liebes, T. (1992). The legitimacy of hostile media: On teaching the role of the electronic and printed press in democracy [in Hebrew]. *Journal of Educational Topics*, 2, 105-111.
- Meadows, M., Forde, S., Ewart, J., & Foxwell, K. (2007). *Community media matters: An audience study of the Australian community broadcasting sector*. Nathan, Australia: Griffith University.
- Mutz, D. C. (2006). *Hearing the other side: Deliberative versus participatory democracy*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Offe, C. (1997). Micro-aspects of democratic theory: What makes for the deliberative competence of citizens? In A. Hadenius (Ed.), *Democracy's victory and crisis* (pp. 81-104). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Rennie, E. (2007). Community media in the prosumer era. *3C Media: Journal of Community and Third Sector Media and Communication*, 3, 25-32.
- Richman, C. L. (2004). Kibbutzim in constant transition. *Psychology & Developing Societies*, 16(2), 125-138.
- Schejter, A. (1999). From a tool for national cohesion to a manifestation of national conflict: The evolution of cable television policy in Israel 1986-98. *Communication Law and Policy*, 4, 177-200.

- Schudson, M. (1997). Why conversation is not the soul of democracy. *Critical Studies in Mass Communication*, 14(4), 297-309.
- Shafir, G., & Peled, Y. (2002). *Being Israeli: The dynamics of multiple citizenship*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Shah, D. V., McLeod, J. M., & Yoon, S. H. (2001). Communication, context, and community: An exploration of print, broadcast, and internet influences. *Communication Research*, 28, 464-506.
- Walzer, M. (1999). Deliberation, and what else? In S. Macedo (Ed.), *Deliberative politics: Essays on democracy and disagreement* (pp. 58-69). New York, NY: Oxford University Press.
- Williams, D. (2006). Groups and goblins: The social and civic impact of an online game. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50(4), 651-670.

נספח א: מדגם המרואיינים

מספר מזהה	שנים בקיבוץ	צוות הפקת וידאו (כן/לא)	מעמד רשמי בקיבוץ (בעבר או בהווה)	גיל	עובד מחוץ לקיבוץ	עובד בתוך הקיבוץ	מין
1	20			43	+		אישה
2	3			26		+	אישה
2א	26			30	+		גבר
3	24		+	24		+	אישה
4	16	+		16	+		גבר
5	11			36	+		אישה
6	37			37	+		אישה
7	17			43		+	אישה
8	52			73	+		אישה
9	29			54	+		גבר
10	37	+	+	37		+	אישה
11	41			41		+	אישה
12	22			22	+		גבר
13	47	+		47		+	אישה
14	30			30		+	גבר
15	42		+	61	+		אישה
16	40		+	60		+	אישה
16א	40			61	+		גבר
17	19			19	+		אישה
18	28			28		+	אישה
19	15			42	+		אישה
20	4			30	+		אישה
21	52			52	+		אישה
22	34		+	52		+	גבר
23	15			38	+		אישה
23א	46		+	46	+		גבר
א'	28	+		48		+	אישה
ב'	51	+	+	55	+		גבר
סך הכול		5	7		11	17	

הערה: המשתתפים שמספרם סומן באות א הם בני זוג של משתתפים שעלו במדגם.

נספח ב: נושאי הריאיון

- א. נתונים אישיים ורקע של המרואיין.
- ב. שידורי וידאו הנתפסים כמשקפים את הקיבוץ.
- ג. תרומתם של שידורי הווידאו לחברה ולקהילה.
- ד. השפעתם של שידורי הווידאו על שינוי בקהילה.
- ה. טלוויזיה קהילתית כ"כלב השמירה של הדמוקרטיה".
- ו. מי הוא הקהל האמתי בתכנית הט"ק ומה פירוש הדבר לקהילה?
- ז. שאלות מיוחדות המיועדות לצוות הט"ק.

נספח ג: רשימת הנושאים המקודדים והקודים

1. ט"ק העוסקת בסוגיות אישיות.
2. ט"ק העוסקת (או אינה עוסקת) בקונפליקט.
3. ט"ק המספקת מידע בסיסי על אנשים ואירועים.
4. ט"ק המעצימה את הקהילה ויוצרת גאווה שיתופית.
5. מעורבות הצופים בתהליך הפקת ט"ק.
6. ערוצי משוב בין הקהל לבין צוות ההפקה.
7. אזכורים למאפיינים של ט"ק.
8. אזכורים ליחידים מסוימים הפעילים בתהליך הט"ק.